

10 דקות של עיון - מועדי אייר

פרק א: מלחמת עזרת ישראל מיד צר - מה מחייב לצאת למלחמה?

הרב ישי אנגלמן

ברוכים הבאים לסדרת עשר דקות של עיון, מועדי אייר. בסדרה הנוכחית נעסוק בעניינים הנוגעים לימים המיוחדים שנקבעו בדורות האחרונים עם תקומת עם ישראל בארצו, יום הזיכרון, יום העצמאות ויום ירושלים, ולעניינים הנוגעים למלחמות ישראל בכלל ולמלחמות צה"ל בפרט. בשני הפרקים הבאים נעסוק ביסוד ההלכתי העומד בבסיס מלחמת 'עזרת ישראל מיד צר', הגדרה שמאפיינת את מלחמות ישראל כולן בדורות שלנו, ונשתדל להגיע לתובנות יסוד שיכולות להיות משמעויות מאוד, מבחינה ערכית ומחשבתית, לימים האלו, ימי הזיכרון והעצמאות, תובנות שגם ימשיכו ללוות אותנו במהלך הסדרה. בהכנת שני הפרקים הבאים שמחתי מאוד להיעזר בדפי הלימוד המצוינים של ידידי הרב אייל רזניקוביץ' בספרו 'קונטרסי לימוד' - 'מלוכה ושלטון'.

הרמב"ם בתחילת פרק ה מהלכות מלכים מגדיר מה היא 'מלחמת מצווה' ומונה שלושה סוגי מלחמות: מלחמת שבעה עממים בכניסה לארץ, מלחמת עמלק, וגם 'עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם'. הפרשנים דנו בשאלה עד כמה מוסכמת שיטת הרמב"ם, שמונה את 'עזרת ישראל מיד צר' כ'מלחמת מצווה'. היו שלמדו ששיטת הרמב"ם תלויה במחלוקת ר' יהודה וחכמים במשנה במסכת סוטה (מד, ב), אבל לענייננו, מה שחשוב הוא הערת ר' דוד בן ר' נפתלי הירש פרנקל, שהיה מרבני גרמניה במאה השמונה עשרה, בפירושו היסודי על הירושלמי שיירי קרבן, למסכת סוטה (סוף פרק ח). הוא מביא בשם בעל כנסת הגדולה, שדברי הרמב"ם הללו, באמת אינם מוסכמים, אך תמה על כך מאוד: איך אפשר לומר, טוען בעל שיירי הקרבן, ש'עזרת ישראל מיד צר', אינה מלחמת מצווה, והרי פשוט ומוסכם שיש לנו בתורה מצווה של 'לא תעמוד על דם רעך', מצווה שהתבארה בגמרא במסכת סנהדרין (עג, א) ונפסקה להלכה ברמב"ם (רוצח א, יד) ובשו"ע (חושן משפט סימן תכז) ללא כל חולק. "הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל" כותב הרמב"ם, "עובר על לא תעמוד על דם רעך". אגב, בשנת תשנ"ח, הרב חנן פורת ז"ל שהיה אז חבר כנסת, חוקק את חוק 'לא תעמוד על דם רעך'.

דברי השיירי הקרבן מכניסים אותנו ישירות ללב ליבו של הדיון שאנחנו נעסוק בו בשני הפרקים הבאים: מה יסודה של החובה לצאת למלחמת 'עזרת ישראל מיד צר'. מה המקור שלה? על מה היא מבוססת? בניגוד למלחמת עמלק ומלחמת שבעת עממים, אין בתורה ציווי מפורש ממנו הרמב"ם יכול ללמוד על קיומה של מצוות 'עזרת

ישראל מיד צר'. לדעת שיירי הקרבן, המקור למצווה ברור, היא כלולה בחיוב של לא תעמוד על דם רעך, המחייב כל אדם מישראל לעזור לאדם אחר שנמצא בסכנה.

אמנם, במבט פשוט, קשה לומר שמצוות עזרת ישראל מיד צר מבוססת ביסודה רק על היסוד של לא תעמוד על דם רעך. קודם כל, באופן אינטואיטיבי, נראה מוזר קצת לייסד חובה של יציאה ציבורית למלחמה כוללת על מצווה שבמצבה הרגיל עוסקת בחיוב של אדם לעזור לחברו שטובע בנהר. מעבר לכך, המעבר לעולם של 'לא תעמוד על דם רעך' מכניס אותנו לדיון גדול בנוגע לגדרי החיוב: האם בכל מצב אדם מחויב להציל את חברו מצרה שהוא נמצא בה? האם נכון להשוות בין רמת המחויבות שנדרשת מכל אדם להציל את חברו שטובע בנהר, לבין רמת המחויבות לצאת למלחמת עזרת ישראל מיד צר? נקדים ונאמר, שהדיון שנקיים בדברים הבאים, הוא דיון עקרוני-משפטי. הלכה למעשה, כל סיטואציה היא סיפור בפני עצמו, יש בה מורכבויות עצומות שאי אפשר להידרש להם במסגרת של דיון תיאורטי, ובמצבים רבים, התשובה לשאלה מה לעשות בסיטואציות שונות יכולה להינתן רק על ידי מי שנמצא בשטח בשעת האירוע, וגם אז, לעיתים מי שנמצא בשטח, מכריע הכרעה אינטואיטיבית, שקשה לשפוט אותה מרחוק תוך כדי ישיבה על כורסה בסלון עם ספרים פתוחים.

בנוגע ל'לא תעמוד על דם רעך', יש מחלוקת בפוסקים האם אדם מחויב להכניס את עצמו למצב של סכנה, אפילו לספק פיקוח נפש, בכדי להציל את חברו. הבית יוסף בסימן תכו מביא את שיטת ההגהות מיימוניות לפיו אדם מחויב להכניס את עצמו לספק סכנה בשביל להציל את חברו מסכנה ודאית (לא נרחיב במסגרת זו בסוגיית הירושלמי בפרק ח מהלכות תרומות הנוגעת לעניין). ולעומתו, רבי יונה איסרל, בעל ה'איסור והיתר הארוך', תלמידו הגדול של בעל תרומת הדשן כתב (איסור והיתר הארוך שער נט סימן לח) שאדם לא צריך להיכנס אפילו לספק סכנה בשביל להציל את חברו. דבריו מבוססים על הדברים הידועים של רבי עקיבא במסכת בבא מציעא (סב, א): שעל בסיס דרשת הפסוק 'וחי אחיך עמך' קבע שאדם הנמצא יחד עם חברו במדבר, ויש מים המספיקים רק לאחד מהם, הדין הוא ש'חייך קודמים לחיי חברך', ולדעת ה'איסור והיתר הארוך', מכאן אפשר ללמוד גם לגבי כניסה לסכנה כדי להציל את חברו, שכן "לא מצינו חילוק בין סכנה למיתה ודאית", ובכל המצבים 'חייך קודמים'. השיטה זו הובאה להלכה גם בספר פתחי תשובה (סימן תכו) שהביא עוד פוסקים שנקטו כך, וכך סתם להלכה המשנה ברורה באורח חיים סימן שכט (יט). הרדב"ז, (חלק ג סימן תרכז) בתשובה ידועה בעניין הזה, שאפשר ללמוד ממנה גם לגבי השאלה של תרומת כליה בימינו, הרחיב עוד יותר וכתב שאדם לא מחויב לאבד אבר מאבריו בשביל להציל את חברו, אפילו אם הדבר לא יביא אותו לידי פיקוח נפש, והעושה כן הרי זו מידת חסידות. אמנם אם קציצת האבר או פעולה אחרת תכניס אותו לידי סכנה, גם אם לא סכנה ודאית, כתב הרדב"ז שאין זו מידת חסידות, אלא "הרי זה חסיד שוטה".

כשיטה לפיה אין על האדם חיוב להכניס את עצמו לספק סכנה, עבור הצלת אחרים, נוקט גם ר' מאיר שמחה הכהן, בשני מקומות, ונביא את דבריו, שמאפיינים את דרכו הלימודית המיוחדת והמבריקה. במשך חכמה על התורה, מדייק ר' מאיר שמחה את דברי הקב"ה למשה בפרשת שמות, בזמן שהוא שוהה במדין: "לך שוב מצרימה כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך" (שמות ד, יט). שואל המשך חכמה, מדוע חשבה העובדה שאותם אנשים

מתו, והרי משה נשלח לשליחות חשובה, לצורך הצלת עם ישראל! מכאן, אומר המשך חכמה, אפשר ללמוד, שאם אותם אנשים שרצו להרוג את משה היו עדיין בחיים, "לא היה צריך לילך להוציא בני ישראל ממצרים אע"פ שכל ישראל צריכים אליו, אינו צריך להכניס עצמו בסכנה". בספרו, 'אור שמח' על הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש (ז, ח) מסביר ר' שמחה לפי דבריו את המשנה במסכת מכות שקובעת שרוצח בשגגה, שדינו לגלות לעיר מקלט, אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם, "ואפילו ישראל צריכין לו, ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה, אינו יוצא משם לעולם" (משנה מכות ב, ז). הרמב"ם מביא את דברי המשנה ובסיומם מוסיף ש"אם יצא התיר עצמו למיתה", דהיינו, שבמקרה בו הרוצח בשגגה יצא מעיר המקלט, מותר לגואל הדם לפגוע בו. שואל האור שמח, מה פתאום כתב הרמב"ם דווקא כן, לצד ההלכה שלא יוצא מעיר מקלט אפילו אם כל ישראל צריכים לו, את ההלכה לפיה 'אם יצא התיר עצמו למיתה?' עונה האור שמח, שזה עצמו הטעם לכך שאסור לו לצאת: אע"פ שפקוח נפש דוחה כל התורה, ולכאורה לשם הצלת אחרים יהיה מותר לו לעבור על ההלכה המחייבת אותנו להישאר בעיר המקלט ולצאת, אך כיוון שאם יצא התיר עצמו למיתה, הוא לא מחויב מצד פיקוח נפש לצאת ולהציל אחרים (שהרי בכך יסכן את עצמו) וממילא גם נאסר לצאת, כיוון שהוא חוזר לדין הרגיל של הגולה לעיר מקלט.

כמובן, אפשר להתווכח עם דברי המשך חכמה בשני המקומות מכמה כיוונים, אבל מה שחשוב לענייננו הוא שלדעת רבים מחכמי ישראל אדם לא מחויב להכניס את עצמו לסכנה על מנת להציל את חברו. ואם כן, חוזרת השאלה למקומה: האם ניתן לבסס את מצוות עזרת ישראל מיד צר, חובת היציאה למלחמת הגנה, על המצווה הפרטית של 'לא תעמוד על דם רעך'? הרי עצם היציאה למלחמה משמעותה הכנסת חיילים לסכנה, הכנסת החייל שמחליט באופן פרטי להצטרף למלחמה, לסכנה עצמית, ואיך אפשר לבסס את המצווה הזו, על דין 'לא תעמוד על דם רעך', שכלל לא ברור שכולל גם מצבים כאלו.

בפרק הבא, נעסוק בכמה אפשרויות, להבנת יסוד החיוב של מצוות 'עזרת ישראל מיד צר'.